

ДИДАКТИЧНІ ДЕТЕРМІНАНТИ КОНСТРУЮВАННЯ КУРСІВ ЗА ВИБОРОМ ДЛЯ ПРОФІЛЬНОГО НАВЧАННЯ: ПРОБЛЕМА РЕАЛІЗАЦІЇ ЗМІСТОВОГО НАПОВНЕННЯ

Василь КИЗЕНКО,

кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник, провідний науковий співробітник відділу дидактики Інституту педагогіки НАПН України

У статті розкриваються деякі дидактичні детермінанти конструювання курсів за вибором для профільного навчання. Розглядається важливість концептуальних положень дидактики, а також особливості технологізації освітньої системи закладів загальної середньої освіти, управлінсько-організаційні та кадрові чинники реалізації курсів за вибором, принцип професійної орієнтації здобувачів освіти, організаційна діяльність учнів, діяльнісна спрямованість змісту варіативного освітнього компонента тощо.

Ключові слова: *старша школа; профільне навчання; зміст; варіативний освітній компонент.*

DIDACTIC DETERMINANTS OF CONSTRUCTION OF ELECTIVE COURSES FOR PROFILE EDUCATION: PROBLEM OF REALIZATION OF CONTENTS. **Vasyl KYZENKO**, Ph.D., Leading Researcher of the Didactics Department at Institute of Pedagogy, National Academy of Educational Sciences of Ukraine.

The author describes some of the didactic determinants of constructing elective courses for profile education. According to the author, the important are: the conceptual provisions of didactics; technologizing the educational system of upper secondary school; the principle of professional orientation of pupils; organizational activity of upper secondary school pupils; the activity orientation of pupils in the context of the content of the variable component of education, etc.

Keywords: *upper secondary school; profile education; content of education; variable component of the educational content.*

Постановка проблеми. За імплементації варіативного освітнього компонента у процес навчання і виховання, що реалізується українськими закладами загальної середньої освіти задля забезпечення «всебічного розвитку, виховання і соціалізації особистості, яка здатна до життя в суспільстві та цивілізованій взаємодії з природою, має прагнення до самовдосконалення і навчання впродовж життя, готова до свідомого життєвого вибору та самореалізації, відповідальності, трудової діяльності та громадянської активності [13, ст. 12. Повна загальна середня освіта]», дослідники-теоретики та педагогічні працівники-практики нама-

гаються узгодити концептуальні положення дидактики з технологізацією навчальної системи. Під поняттям «технологізація навчальної системи» розуміємо дидактичний процес збалансування, оптимального проектування, освітнього прогнозування та вимірності результативності навчання і дидактично виправданої педагогічної діяльності, спрямованої на розв'язання поставленого педагогічного завдання за відповідного «співвідношення методів, стратегій, тактики і процедури навчання, системи умов, форм, методів, засобів і критеріїв [20, с. 100]».

Дидактичні детермінанти конструювання курсів за вибором для профільного навчання у цьому зв'язку також мають корелювати з технологізацією процесу реалізації їх змістового наповнення. Однак, вивчення питань використання педагогічними працівниками змістового наповнення предметів для профільного навчання здобувачів освіти і проблем реалізації курсів за вибором виявило низку суперечностей саме у царині останніх. По-перше, потенціал змісту окремих курсів за вибором використовується точково (інколи – в межах однієї школи; досвід одного закладу загальної середньої освіти не поширюється). По-друге, має місце несистемність у використанні курсів за вибором у межах одного й того самого закладу загальної середньої освіти (тобто, навіть успішно апробовані курси за вибором залишаються незатребуваними з управлінсько-організаційних причин та проблем кадрового забезпечення. По-третє, за невизначеності рамок імплементації курсів за вибором у профільне навчання (виправданість/невиправданість співвідношення інваріантного та варіативного складників змісту освіти) породжується диспланомірність (почасти навчальний план не визначає місця курсів за вибором, натомість їх – знову таки точково і несистемно – вводять у процес навчання і виховання за критичного накопичення управлінсько-організаційних проблем у закладі загальної середньої освіти).

Аналіз досліджень і публікацій. Сучасні заклади загальної середньої освіти зорієнтовуються на формування такого освітнього середовища, за якого ефективно функціонуватиме науково-практична система підготовки здобувачів освіти до вільного та усвідомленого професійного самовизначення. З цього випливає, що всі дидактичні детермінанти конструювання курсів за вибором спрямовуються на якнайповніше втілення принципу професійної орієнтації. Цей принцип полягає у формуванні в здобувачів освіти позитивного ставлення та щирого інтересу до різних видів професійної діяльності, аби, протестувати на міцність свою психологічну готовність до активного вибору конкретної професії.

Якщо загалом говорити про структуру принципу професійної орієнтації особистості, то важливо тримати у полі зору таку триаду відносно самостійних принципів, узгодженість яких у процесі конструювання та реалізації курсів за вибором даватиме тільки позитивний ефект. Отже, йдеться про:

- принцип професійної інформації (інформування; поінформованості);
- принцип професійної консультації (консультування; проконсультуваності);
- принцип професійного добору (змісту; освітніх технологій – не дидактичних технологій, а саме освітніх, що є загальнодоступними здобувачам освіти в добу панування Інтернету і розвивають індивідуальний інтерес тощо).

Такі наші міркування спираються на багатий науковий доробок, що охоплює: систему методів навчання (Лернер І. [18]); проблеми вибору професії (Барабаш Ю. і Позінкевич Р. [3]); особистість у системі освіти (Бех І. [6]; Гончаренко С. [10]; Ледньов В. [17]; Сухомлинський В. [23]); особливості організації профільного навчання (Аніскіна Н. [1]; Бабанський Ю. [2]; Барановська О. [4]; Бібік Н. [7]; Бурда М. [8]; Васьківська Г. [9]; Гузик М. [11]; Кизенко В. та ін. [12]; Савченко О. [22]; Трубачева С. [25]); дидактичні детермінанти формування і реалізації курсів за вибором (Кизенко В. [15]; Мальований Ю. [19]; Топузов О. [24]) і т.ін. Ми поділяємо слушну думку науковців про зростання ролі освіти, про посилення її впливу як на особис-

тість, так і соціум, адже «процеси створення і поширення знань стають ключовими детермінантами розвитку, основним капіталом як людини, так і суспільства. Тож парадигмальні зрушення у сучасній дидактиці спрямовані на розв'язання проблем структурного і сутнісного навантаження змісту освіти, її цілей, пріоритетів реформування за динамічних загальнокультурних і загальносоціальних контекстів, що зумовлені процесами глобалізації [16, с. 133]».

Словом, спрямованість освітнього процесу на особистість дитини, що передбачає створення умов для реалізації кожним школярем своєї освітньої траєкторії, супроводжується низкою проблем щодо увідповіднення його навчальним можливостям, запитам, задачам і здібностям здобувача освіти.

Мета статті полягає у розкритті дидактичних детермінант конструювання змісту курсів за вибором для реалізації їх в умовах профільного навчання.

Виклад основного матеріалу. Як незаперечний постав факт породження істотної суперечності між вимогами держави та суспільства до загальноосвітньої підготовки здобувача освіти та його освітніми потребами, пріоритетами, ціннісними орієнтаціями та інтересами. Необхідність подолання цієї суперечності очевидна, адже має бути забезпечено гармонізацію особистості здобувача освіти та загальнодержавних вимог до формування його ключових компетентностей. А це вказує на потребу вивчення та реалізації принципово нових підходів не лише до визначення структури змісту загальної середньої освіти, а й до організації освітнього процесу. Утім, освітній процес як відкрита система потребує дидактичного супроводу, професійності педагогічних кадрів, осучаснення матеріально-технічної бази закладів загальної середньої освіти, поліпшення іміджу школи в очах громадськості та інституту сім'ї зокрема. Окреслене коло питань накладається на дидактичні детермінанти конструювання курсів за вибором для профільного навчання, а проблема реалізації їх змістового наповнення покладається на вчителя як самовідданого педагогічного працівника, на його майстерність і творче мислення (поведінку) у процесі суб'єкт-суб'єктної взаємодії.

Перед закладами загальної середньої освіти країни постала проблема творення інноваційного змісту навчання і виховання молодого покоління. Саме у змісті освіти відображаються ті чинники людської культури, які сім'я, школа, суспільство передають у спадок новим поколінням. З іншого боку, навіть випускники школи «переповнені» невпорядкованими фактами про людину, природу, суспільство, уривками формул і наукових відомостей, дещо згадують з фізики і хімії, однак не розуміють будови побутового електричного приладу, не знають специфіки застосування хімікатів. Словом, починає домінувати «гаджетне» мислення, шириться «гаджетна свідомість».

До завдань педагогічних працівників належить знати соціально-культурні запити суспільства, а отже, розвивати у здобувачів освіти актуальні знання, практичні вміння і навички. Доволі актуальним є твердження С. Батишева про те, що «навчання не повинно зводитися до передачі роздрібнених і не взаємопов'язаних знань і вмінь», а має здійснюватися так, «щоб усе пізнане в теорії закріплювалося практикою» [5]. Організаційна діяльність учнів на курсах за вибором має певні особливості – якщо здобувачем освіти віддано перевагу курсам за вибором відповідно до своїх інтересів, то навчальна діяльність на занятті вирізняється активністю та інтенсивністю. Це потрібно брати до уваги під час планування занять, добору тем і видів діяльності учнів.

За результатами опитування 443 учнів профільних класів з'ясовано, що їх вибір профілю навчання зумовлений бажанням досліджувати явища, які вивчаються. Так, хіміко-біологічному профілю віддають перевагу 53% учнів, фізико-математичному і гуманітарному – по 17% відповідно.

На вподобання учнів позитивно впливає не стільки специфіка профільних предметів, скільки зміст навчальних предметів, що є передумовою раннього (допрофільного) форму-

вання мотивації виконувати дослідження. Заслужують на увагу такі факти: попри порівняно високий рівень усвідомленості учнями 10–11-х класів необхідності здійснювати дослідження для здобуття нового знання (46% опитаних), лише невелика їх частка (15%) вочевидь зацікавлена розв'язанням дослідницьких задач. Причину такого явища вбачаємо у невисокій технологічній готовності школярів до їх виконання. Так, для 11% опитаних школярів 10–11-х класів хіміко-біологічного профілю спричинює утруднення аналіз умови задачі, 16% учнів не вміють скласти план її розв'язання, 18% опитаних використовують метод спроб і помилок.

На думку вчених, діяльнісна форма варіативного змісту посилює засвоєння здобувачами освіти основного навчального предмета. Річ у тім, що за варіативного змісту мають чинність функціональні компоненти навчально-пізнавальної культури учнів – науково-світоглядний, ціннісний, комунікативний, інформаційно-дійовий, навчальний, особистісно-розвивальний (за: [14, с. 10–15]). Тож особливого розгляду потребують заходи до формування груп учнів для організації і вивчення спеціальних і факультативних курсів. Визначальною ознакою таких груп є формування їх засобами умінь учнів співпрацювати, спілкуватися [21, с. 125]. Таке навчання позитивно впливає на внутрішні установки учнів як здобувачів освіти, і навіть той, хто не визначився з інтересами і не схильний до творчої і пошукової діяльності, поволі соціалізується у групі, що матиме позитивні результати під час професійної соціалізації.

Окрім цього, вагома роль належить правильно дібраним раціональним формам і методам (дидактичним технологіям) проведення занять, що, звісно, є незаперечними освітньо-результативним важелем. Водночас фактичні форми і методи проведення занять і нові, дидактично обґрунтовані з огляду на реформування української школи, мають передбачитися розробниками та імплементуватись у зміст курсів за вибором для профільного навчання. Словом, форми, методи і технології – це ще одна детермінантна площина конструювання сучасного змісту курсів за вибором.

Наразі для української школи окреслилася перспектива переорієнтації зі знаннєвої парадигми на компетентнісну з опорою на дослідницьку діяльність здобувачів освіти. Проблема організації дослідницької діяльності учнів завжди цікавила педагогічну науку. Науковці розробляли теоретичні основи формування розумових дій учнів, засоби управління їх пізнавальною діяльністю, дидактичні умови набуття ними дослідницьких умінь тощо. Ефективною формою поєднання теоретичних і практичних занять, на нашу думку, є діяльність спеціальних і факультативних курсів за вибором і шкільних гуртків. Якісний варіативний компонент змісту профільного навчання має сприяти очікуваній реалізації його завдань. Варіативний компонент, утілений у змісті курсів за вибором, допоки є важливим засобом індивідуалізації навчання здобувачів освіти. Вдало сконструйований зміст курсів за вибором несе значний потенціал задоволення індивідуальних освітніх потреб школярів.

Висновки та перспективи подальших наукових пошуків. Досліджуючи та теоретично обґрунтовуючи дидактичні детермінанти конструювання змісту курсів за вибором для реалізації їх в умовах профільного навчання, ми дійшли певних висновків та застережень:

– на новій платформі для розбудови української школи, імплементуючи оновлюваний варіативного освітнього компонента у процес навчання і виховання, слід узгодити концептуальні положення дидактики з технологізацією навчальної системи закладів загальної середньої освіти;

– технологізація освітньої системи закладів загальної середньої освіти мають корелювати з технологізацією процесу наповнення і реалізації курсів за вибором;

– несистемність використання курсів за вибором і їх низька затребуваність закладами загальної середньої освіти пов'язана з наявними управлінсько-організаційними та кадровими чинниками;

– навчальні плани закладів загальної середньої освіти мають дотримуватись виправданого в їх освітньому середовищі співвідношення інваріантного та варіативного складників змісту освіти;

– освітнє середовище має розвиватись у науково-практичній системі підготовки здобувачів освіти до вільного та усвідомленого професійного самовизначення;

– принцип професійної орієнтації здобувачів освіти на ділі – це відповідальне формування позитивного ставлення та широго інтересу учнів до різних видів професійної діяльності, підтримка психологічної готовності здобувачів освіти до активного вибору конкретної професії;

– освітній процес у закладах загальної середньої освіти як відкрита система потребує дидактичного супроводу, професійності педагогічних кадрів, осучаснення матеріально-технічної бази, поліпшення іміджу школи в очах громадськості та інституту сім'ї;

– до завдань педагогічних працівників належить знати соціально-культурні запити суспільства, а отже, розвивати у здобувачів освіти актуальні знання, практичні вміння і навички;

– організаційна діяльність учнів має бути активною та інтенсивною;

– діяльнісна форма варіативного змісту посилює засвоєння здобувачами освіти основного навчального предмета, якість опанування змісту якого визначить подальшу сферу професійної діяльності;

– раціональність форм і методів (технологій) – освітньо-результативний важіль, а не дидактична забаганка;

– перспектива переорієнтації зі знаннєвої парадигми на компетентнісну у шкільній освіті класно-урочну систему «змодернізує» на дослідницьку діяльність здобувачів освіти.

Література

1. Анісіна Н. О. Організація профільного навчання в сучасній школі. Харків: Вид. група «Основа», 2003. 176 с.
2. Бабанский Ю. К. Как оптимизировать процесс обучения. Москва: Знание, 1978. 48 с.
3. Барабаш Ю. Г., Позінкевич Р. О. Психолого-педагогічні основи вибору професії. Луцьк: РВВ «Вежа», 2003. 200 с.
4. Барановська О. В. Форми навчання в профільній школі. *Біологія і хімія в школі*. 2007. № 4. С. 38–41.
5. Батьшев С. Я. *Производственная педагогика*. Москва: Машиностроение, 1976. 688 с.
6. Бех І. Д. Принципи інноваційної освіти. *Освіта і управління*. 2005. Т. 8. № 3-4. С. 7–20.
7. Бібік Н. М. Проблема профільного навчання в педагогічній теорії і практиці. *Профільне навчання: теорія і практика*. Київ: Педагогічна преса. 2006. 200 с.
8. Бурда М. І. Особистісна орієнтація змісту профільного навчання. *Профільне навчання: теорія і практика*. Київ: Педагогічна преса. 2006. 200 с.
9. Васильківська Г. О., Кизенко В. І. Теоретико-методичні засади диференціації навчання в сучасній школі. *Рідна школа*. 2011. № 6. С. 15–20.
10. Гончаренко С. У. Від педагогічної драми – до нової філософії освіти. *Рідна школа*. 1993. № 10. С. 2–6.
11. Гузик М. *Профільне навчання: як організувати, не зруйнувавши школу*. Київ, 2005. Ч.1. 112 с.
12. *Дидактичні засади формування навчальних профілів*: [посібник] / [авт. кол.: В. І. Кизенко, О. К. Корсакова, Л. А. Липова, Л. Л. Момот, С. Е. Трубочева, В. Р. Ільченко]; за наук. ред. В. І. Кизенка. Київ: Педагогічна думка, 2010. 132 с.
13. Закон України «Про освіту». *Відомості Верховної Ради*. 2017. № 38–39.
14. Исаев И. Ф., Макотрова Г. В. Развитие творческого потенциала старшекласников как дидактический ориентир вариативного содержания углубленного изучения учебного предмета. *Дидактика современного учебного предмета* / [под ред. И. М. Осмоловской]. Москва: ИТИП РАО, 2006. С. 10–15.
15. Кизенко В. І. Дидактичні орієнтири конструювання змісту курсів за вибором для учнів старшої школи. *Дидактика: теорія і практика* / [за наук. ред. Г. О. Васильківської]. Київ: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2014. С. 14–21.
16. Косянчук С. В. Формування ціннісно-сміслових орієнтацій старшокласників в умовах особистісно-орієнтованого навчання. *Оновлення змісту, форм та методів навчання і виховання в закладах освіти* / Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету. Рівне: РДГУ, 2014. Вип. 8(51). С. 132–136.
17. Леднев В. С. *Содержание образования: сущность, структура, перспективы*. Москва: Высшая школа, 1991. 224 с.
18. Лернер И. Я. *Дидактическая система методов обучения*. Москва: Знание, 1976. 64 с.

19. Мальований Ю. І., Кизенко В. І. Курси за вибором у змісті профілю навчання. *Педагогічна і психологічна науки в Україні. У 5-ти т. Т. 3: Загальна середня освіта*. Київ: Педагогічна думка, 2012. С. 218–225.
20. *Педагогіка* / за ред. А. М. Алексюка. Київ: Вища школа, 1985. 296 с.
21. Савченко О. Групове навчання / О. Савченко // *Педагогічний словник* / [за ред. дійсн. члена АПН України М. Д. Ярмаченка]. – Київ: Педагогічна думка, 2001. 516 с.
22. Савченко О. Я. Досвід реформування української освіти: уроки і подальший поступ. *Шлях освіти*. 2010. № 3. С. 2–6.
23. Сухомлинський В. *Людина неповторна*. Київ: Молодь, 1962. 209 с.
24. Топузов О. М. Профільне навчання: проблеми формування змісту курсів за вибором та організація навчальної діяльності в загальноосвітніх навчальних закладах. *Проблеми сучасного підручника*. Київ: Педагогічна думка, 2008. Вип. 8. 544 с.
25. Трубачева С. Е. Дидактичні особливості проектування професійно зорієнтованого освітнього середовища в умовах профільного навчання. *Гуманітарний вісник Полтавського національного технічного університету імені Юрія Кондратюка* : зб. наук. праць [ред. кол.; гол. ред. Л. М. Рибалко]. Полтава : ПолтНТУ імені Юрія Кондратюка, 2017. Вип. 1. С. 67–74.